

ELŐSZÓ

Kötetünk egy empirikus politikai szociológiai kutatás eredményeit foglalja össze. Bízunk benne, hogy mind a választói magatartással foglalkozó hazai kutatások megalapozása, mind a politikai orientációkra vonatkozó egyetemi képzés terén hasznos segítséget fog nyújtani. A kutatást a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány (DKMK Alapítvány) Választás-kutatási Tématanácsa bonyolította le. A Politikai Tagolódás Projekt tématanácsa 2002 őszén alakult meg a DKMK Alapítvány – személy szerint Sándor Péter – kezdeményezésére, abból a célból, hogy a politikai viselkedést, választói magatartást tágabb társadalomtudományi szemszögből, a magyarországi kutatóhelyek széles körének bevonásával vizsgálja. A vizsgálat homlokterében a magyarországi politikai tagoltság, a társadalmi- és kulturális rétegződés, valamint az infokommunikációs technológiák terjedése nyomán kialakuló digitális szakadékok, törésvonalak kapcsolatai, kölcsönhatásai álltak.

A jelen kötetnek volt egy közvetlen módszertani apropója is, amit célszerű itt röviden felidézni. A 2002-es országgyűlési választások minden korábbinál szorosabb és polarizáltabb küzdelmet hoztak két nagy választói tömb között. Mindez a közvélemény-kutatásokat is nehezebb helyzet elé állította, s nyilvánvalóan kihatott a választási előrejelzések sikerére is. Nemcsak a részvétel prognosztizálása ütközött sok nehézségbe, problémát jelentett az is, hogy a kampány során a pártpreferenciák leplezésének, a privát és a nyilvános vélemények szétválásának a korábbinál szembetűnőbb eseteivel találkozhattunk. Nem feltétlenül a választásokkal összefüggésben, de az elmúlt időszakban a felvételek során, egyre érzékelhetőbbé vált a válaszadás nyílt vagy rejtett megtagadása. Ez önmagában is hangsúlyosabban vetette fel azt a kérdést, hogy az individualizálódás mindenütt jelenlévő folyamatai

mennyiben hatottak ki egyrészt a véleményformálódás csoport- és hálózat-specifikus kötődéseinek lazulására, másrészt a vélemények, preferenciák szociológiai megismerhetőségének esélyeire. E kérdések megválaszolása szempontjából elengedhetetlen feltétel a politikai tagolódás mibenlétének, mai formáinak behatóbb feltárása. Annál inkább, mivel az elmúlt másfél évtizedben a választásszociológia hazai irodalmában kevés olyan munka látott napvilágot, amely átfogó igénnyel kísérelte meg a téma megközelítését.

E problémák relevanciája a kötet valamennyi szerzője számára egyértelműnek tűnt, ha a megközelítésekben és a válaszokban természetesen nincs is teljes egység. Az Oktatási Minisztérium, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium, a Belügyminisztérium, az Országos Választási Iroda, valamint a Kutatásfejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda támogatásának^{*} köszönhetően egyetemi-akadémiai kutatókból és a közvélemény-kutatás professzionális szakembereiből a résztvevők olyan csapata állt össze, amely egyszerre próbálta a kutatás tárgyát, és a kutatás folyamatának egyes – a napi gyakorlaton túlmenő – elemeit vizsgálat tárgyává tenni. A bevont tényezők átfogó jellege lehetőséget adott a választói blokkok, azok belső rétegzettsége, illetve az őket meghatározó társadalmi, demográfiai, sőt – tovább folytatva a sort – családtörténeti és milióhatások, kapcsolathálózati összefüggések komplex feltárására. A politikai tagolódás és a kapcsolathálózati tényezők – viszonylag ritka – egybekapcsolása azért is tűnt termékenynek, mert ezzel a politikai tömbök képződésének, a törésvonalak problematikájának új megközelítése vált lehetségessé. Az elmúlt évtizedekben kialakult új feltételek is a hagyományos csoportkötöttségeken túli, újfajta strukturálódások behatóbb kutatását igénylik; ez szintén a megközelítés hangsúlyos szerepét indokolja.

A kutatásban résztvevők összetételének további előnye volt, hogy ennek alapján a különböző társadalomkutatási – elsősorban szociológiai és politológiai – megközelítések a közvélemény-kutatás sajátos elméleti és gyakorlati kérdéseivel párosulhatnak. A projekt – a felvételek szokásos mintáihoz képest – jellegében nagyobb és differenciáltabb minta kialakítását tette szükségessé. A módszertani sajátosságok mellett e kutatás megkülönböztető vonása, hogy a politikai kommunikáció átalakulásával is foglalkozik, amely

^{*} A tématanács kereteiben kialakult együttműködés új együttműködő kollégák bevonásával vezetett aztán a „Magyar társadalom beilleszkedése az Európai Unió politikai rendszerébe” című projekthez, ami a jelen kötet megjelenését is támogatja. A 5/079/2004 számú NKFP-projektre a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal döntése alapján, az Innovációs Alapból származó támogatás felhasználásával kerül sor.

az új digitális technológiák – mindenekeelőtt az internet és a mobilkommunikáció – térhódításával párhuzamosan világszerte megfigyelhető.

Két – részben különböző, részben egymást átfedő – mintán, összesen 3000 fő megkérdezésére került sor, három közvélemény-kutató intézet részvételével. A többféle kérdőív használata nemcsak a kérdések számának növelését, hanem bizonyos – kérdéskontextus-hatásokra irányuló – módszertani vizsgálatokat is lehetővé tett. (Ennek részleteiről lásd a kötet I. mellékletét a felvétel módszertani és technikai részleteivel, illetve a II. mellékletét a kérdőívekkel.) Az elemzések az alapfelvételen kívül a hasonló témákban végzett korábbi felvételek, illetve nemzetközi összehasonlító vizsgálatok adatbázisára is támaszkodnak. A kutatás fontos kiegészítő eleme továbbá az elmúlt időszak különböző intézetekben folyó pártpreferencia-vizsgálatait dokumentáló – különböző közvélemény-kutató intézetek adatsorait átfogó – elemzés, továbbá az a területi alapú választásstatistikai adatbázis, amely szintén a projekt révén került kialakításra (lásd ezekről a IV. és a V. mellékletet).

A felvetett témák és módszertani kísérletek sokasága nem teszi lehetővé, hogy kötetünk – amely a feldolgozás első szakaszának eredményeiről ad összegzést – ezek mindegyikét átfogja. Reményeink szerint azonban már e kötet is jelzi az alkalmazott megközelítés főbb vonalait, és az ezek alapján tehető fontosabb megállapításokat. Mint az olvasó látni fogja, ezek értelmezése a különböző szerzők tanulmányaiban nem feltétlenül vág egybe, a különböző megközelítések és interpretációk maguk is a vizsgált jelenségek komplexitására hívják fel a figyelmet.

A kötet bevezető tanulmánya – Tóka Gábor írása – egy magas absztrakciós szintről indítva, a politikai stabilitás gyakorlati igénye és a szavazási racionalitás normatív eszménye felől közelíti meg a politikai tagolódás kérdéskörét. A politikai törésvonalakat úgy tekinti, mint a politikai stabilitás alappilléreit, melyek ha egyszer létrejöttek, a továbbiakban már az inercia erejével befolyásolják a pártokhoz fűződő viszonyt. Ennek kapcsán szól arról a keskeny ösvényről, amely a szabad véleményalkotást korlátozó, már megcsontosodó stabilitás és a minden kötöttség nélküli, mindig a zérus pontról induló véleményformálódás között húzódik. A szerző nem hagy kétséget afelől, hogy mind a politikai kötődések túlzott hangsúlyában, mind azok gyengeségében az értékirányultságok, a közpolitikai preferenciák megfelelő reprezentációjának akadályát látja a politikai életben. A fenti kérdések körüli empirikus vizsgálódásába nemzetközi összehasonlító adatbázist is eszköztárába von. Az eredmények a hazai pártrendszer változé-

konyságát az EU-hoz újonnan csatlakozó országok között viszonylag mérsékeltnek, az identifikáció fokát tükröző szavazói pártosság fokát pedig inkább magasnak mutatják.

A pártpreferenciák vizsgálatakor több magyarázó modellt szembesít egymással. Az elemzés – nem utolsósorban a hazai pártpaletta átalakulásával, az elmúlt tizenöt év során végbement koncentrációjával összefüggésben – a társadalmi-demográfiai tényezőegyüttes mérséklődő befolyását mutatja ki, miközben a bal–jobb ideológiai beállítódás, a közpolitikai értékelések és a mindenkori kormány teljesítményének megítélésén alapuló „gazdasági szavazás” szerepe nőtt. A szerző – normatív kiindulópontját szem előtt tartva – a fenti tendenciákban egy „fordított Gresham-törvény” érvenyesülését fedezi fel, ahol a nem annyira csoport, mint vélemény alapú pártkötődés inkább a politikailag tájékozott, mint a tájékozatlan szavazókat jellemzi. Problematikusabb mozzanatként értékeli azonban azt az eredményt, hogy az utóbbi befolyások között annak a bal–jobb dimenzióknak a szerepe erősödött legpregnansabb módon az elmúlt ciklusok során, amely a szerző értelmezésében mint a mélyebb hátteret nélkülöző, inkább pártos, mint érték alapú cimkeként jelenik meg.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert kötetbeli első tanulmánya is a politikai törésvonalak kérdésköréből indul ki, de ezzel párhuzamosan a tömbösödést és az attól elválaszthatatlan strukturális elemeket, nem utolsósorban a kapcsolathálózati szerveződésekkel állítják a vizsgálat középpontjába. A törésvonalak egy olyan meghatározására építve, amely a társadalmi struktúrában való gyökerezést, a tartós politikai konfliktus elemét és annak a pártrendszerben való kifejeződését állítja középpontba, a politikai-ideológiai erőterben lezajló koncentrációs folyamatot és centrifugális/centripetális tendenciákat, a polarizáció fokát teszik vizsgálat tárgyává. Megállapítják, hogy a közgondolkodásban létezik a bal–jobb tengely mellett egy attól eltérő, de hasonlóan polarizált liberális–konzervatív tengely, azonban a tömbösödés előrehaladtával az előbbi lényegesen nagyobb politikai jelentőségre tett szert. A tanulmány a fogalom klasszikus értelmében is hangsúlyosan vizsgálja a törésvonalak strukturális meghatározottságának kérdését. Míg az itteni eredmények is a rétegződés hagyományos dimenziói, a klasszikus erőforrás-tényezők aránylag mérsékelt szerepét jelzik (akár az ideológiai-politikai tengelyeken elfoglalt hely meghatározásában, akár a nagyobb szavazói táborok szétválásában), az olyan, tágabban vett strukturális paraméterek, mint a generációs hovatartozás, a településtípus, a regionális hovatartozás, s nem utolsósorban a vallásosság és az egykori párttag-

ság a törésvonalak és politikai tömbök számottevő történelmi-társadalmi beágyazottságára utalnak.

A hálózati megközelítés első vetülete a politikai kapcsolathálózat-szerveződés intézményes-szervezeti fókuszait képezi le a pártok, szak-szervezetek tagságától az ugyancsak tömbszerűen elkülönülő médiaközönségekig. E tendenciákhoz szorosan kapcsolódnak a személyes kapcsolathálózatokra vonatkozó mikroszintű eredmények, mindenekelőtt a közvetlenebb szálak időben is erősödő, és egyéb társadalmi paraméterekhez képest is jelentős, blokkszerű szelektivitása. Ezt az erőteljes tömb-specifikus politikai homofíliát mezoszinten részben ellensúlyozza – bizonyos hídszeret is betöltve – a tágabb ismeretség, a szakmai, társasági stb. kontaktusok politikailag heterofilebb jellege. A network-elemzés módszereit felhasználva, a tanulmány zárórésze az egyes pártok szavazótáborának szintjén is elemzi a kapcsolathálózati erőforrások különbségeit, társadalmi beágyazottságuk jellegzetességeit és a politikai erőterben – így a centrum–periféria viszonylatban – elfoglalt strukturális pozíciójukat.

Míg a politikai törésvonalak klasszikus elméletei kifejezetten fókuszba helyezték az intézményes-történelmi vonatkozásokat, a politikai magatartás szűkebben vett szocializációs, s még inkább az elmúlt időszakban domináns döntéseméleti megközelítései már jóval inkább háttérbe szorították ezt a mozzanatot. E paradigmák automatikus átvétele a rendszerváltó kelet-közép-európai országokban annál inkább problematikus, mivel e térség múlt századi társadalmi-politikai fejlődésének erősen diszkontinuus jellege szinte előrevetíti a történelmi elem hangsúlyos továbbélését az egyes szavazótáborok körvonalainak meghatározásában. Karácsony Gergely tanulmánya ezt a sokszor szövevényes – alapvető vonásaiban azonban a személyes, mikrokörnyezeti és a nagyobb társadalmi csoportok történelmi múltjának logikáját magán viselő – összefüggésrendszert teszi vizsgálat tárgyává, a kérdéskörre nagy hangsúlyt helyező 2003-as felvétel adatai alapján. Az elemzés inkább közvetett, mint erős közvetlen befolyást talál az elmúlt évtizedekbeli életút értékelése, a rendszerváltás (a személyes életpálya szempontjából) kedvező vagy kedvezőtlen fordulatként történő megélése és a pártpreferenciák alakulása között, amit a szerző elsősorban a – személyes és mikrokörnyezeti hatásoktól bizonyos fokig független – politikai szocializációs mechanizmusok működésére, ezek sajátos szűrő szerepére vezet vissza. Ebbe az értelmezési keretbe ágyazza ugyanakkor az elemzésben feltárt olyan összefüggéseket, mint az egykori állampártba való integráltság szerepe, illetve a vallásosság befolyása a bal-, vagy jobboldali politikai orientációban – nemcsak a szemé-

lyes identitás, hanem a családi háttér (a szülők ilyen szempontokból vett hovatartozása) szintjén. A hazai politikai tagolódás sajátosságára, a generációs tényező kitüntetett szerepére is alapvetően a politikai szocializációs tényezők keretében keresi és adja meg a választ az egyes kohorszok közti habituális-attitűdbeli eltérésekre utaló eredmények fényében.

A kötet több tanulmánya is hangsúlyosan foglalkozik a bal–jobb (és részben a liberális–konzervatív) politikai-ideológiai tengelyek kérdésével, Fábián Zoltán írása azonban kifejezetten ezt a problémát állítja középpontba. A gazdasági és kulturális bal–jobb metszetet megkülönböztető kétengelyű felfogásból kiindulva, a rendszerváltástól eltelt tizenöt éves periódus történeti terepén követi nyomon, hogy a korábban világosabban elkülönülő (és bizonyos fokig a liberális–konzervatív szerveződést is megjelenítő) két-dimenziós modell miként mozdult el fokozatosan az egydimenziós séma irányába. Miközben Fábián Zoltán tanulmánya is kimutatja a politikai-ideológiai identifikáció terén tetten érhető polarizálódási tendenciát, a felvétel értékkonfigurációkra vonatkozó kérdésblokkját is bevonva, árnyaltabb képet ad a szóban forgó azonosulási minták történeti-szimbolikus háttéréről. Jóllehet a szerző az egyes pártpreferencia-csoportokhoz való tartozás strukturális meghatározottságában aránylag gyenge összefüggéseket állapít meg, további elemzései szerint az identitás alapú kötődések sem függetlenek a társadalmi-strukturális törésvonalaktól. Mindent egybevéve: a politikai szféra viszonylag jelentékeny önálló befolyását hangsúlyozza e tekintetben, amikor a tágabban vett politikai elit aktivitásának komoly szerepet tulajdonít a szimbolikus választóvonalak alapvető motívumainak formálódásában, s közvetve a bal–jobb dimenzió hegemoniájának, valamint a pártrendszer bináris struktúrájának létrejöttében és megerősödésében.

Tóka Gábor következő tanulmánya egy újabb vetület, a rendszerváltás elmúlt tizenöt évét átfogó dinamikus metszet alapján teszi vizsgálat tárgyává a törésvonalak és a pártrendszer átalakulásának egymást sok tekintetben kölcsönösen meghatározó történéseit. A tanulmány első része az elmúlt négy parlamenti ciklus pártpolitikai összefoglalását adja, a pártok egymás közötti viszonyában és ideológiai vezérmotívumaik alakulásában a jelentősebb fordulópontokra koncentrálna. Visszatérően hangsúlyozza, hogy a politikai-ideológiai törésvonalak egydimenziós leszűkülése már az első és második parlamenti ciklus fordulójára kialakult, s ezt a pártpaletta módosulása (így a Fidesz helyváltoztatása a politikai törésvonalak mentén, illetve a kisebb pártok háttérbe szorulása, eltűnése) strukturális szempontból a későbbiekben már csak kevéssé érintette.

A második rész részletesebben elemzi az egyes pártok szavazótáborának alakulását. Összegző megállapítása szerint a pártpreferenciák meghatározói az 1990-es évek első felében pártonként sokkal eltérőbbek voltak, mint később. 1994-ig jelentős különbségek mutatkoztak, utána azonban ezek gyorsan elhalványodtak, bizonyos fokig egyes pártok kiesése következtében. A szavazótáborok blokkokon belüli beállítottságbeli homogenizálódását ugyancsak a kisebb pártok hanyatlásával hozza kapcsolatba, a törésvonalrendszer összetettsége és a pártok száma közötti kölcsönös összefüggést feltételezve. Noha ezt a leegyszerűsödést a pártpolitikák és a pártpreferenciák terén is több vonatkozásban konstatálja, a társadalmi attitűdöket, átfogóbb értékeket illetően úgy találja, hogy a választóközönség szemléletileg továbbra is több szín, több dimenzió mentén tagolódik. Bár a hazai parlamenti intézményrendszernek azokról az elemiről is részletesen szól, amelyek a további koncentráció irányába hatnak, úgy véli, hogy a kisebb pártok számára továbbra is marad bizonyos mozgástér, ha képesek e belső tagolódás kiaknázására.

Míg az előző tanulmányok elsősorban a politikai tagolódás horizontális metszetét vizsgálták, a kötet következő fejezete – a részvétel problémakörével – egy másfajta törésvonalat, egy, az erőforrásoktól alapvetően függő, lényegében vertikális megosztottságot tesz vizsgálat tárgyává. A választási részvételt befolyásoló erőforrás-tényezők között a vagyoni helyzet növekvő, az iskolázottsághoz képest is jelentősebb szerepe mutatkozik meg Angelusz Róbert és Tardos Róbert kötetbeli második tanulmányában. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy e tendencia következményei a demokratikus reprezentáció igénye szempontjából fölöttébb problematikusak lehetnek. Ezek a fejlemények annak ellenére figyelmet érdemelnek, hogy a választási részvétel az alaptrendet tekintve az elmúlt tizenöt év során emelkedett Magyarországon. Bár az elmúlt évtizedek nemzetközi trendje az országok jelentős részében a választási részvétel bizonyos csökkenését mutatja, a hazai szavazási kedv összességében még így sem éri el a fejlett demokratikus hagyományokkal rendelkező országok átlagos szintjét, s különösen így van ez az önkormányzati választásokat tekintve. A kutatás a szubjektív belső rétegek, a részvételi motívumok egy újabb megközelítésére is vállalkozott, s a státustudat és a konvencionális korábbiakban is kimutatott („státustudatos” és „konvencionális”) mozzanatai mellett egy – a korábbitól némiképp eltérő – „fenntartásos” motívumot is körvonalazott. Jóllehet erre vonatkozóan közvetlen bizonyítékok nincsenek, a kutatók feltételezik, hogy különösen ez utóbbi mozzanattal jelle-

mezhető szavazói típus esetében nyom sokat a latban a pártok mobilizációs képessége, s ezen keresztül a választások kimenetele.

Az elemzés azonban túlmegy a választási részvétel szokásos problematikáján, amikor a formális (társasági, szervezeti) és az informális (laza körökön, mozgalmakon alapuló) civil participációt is a vizsgálatba vonja. Az erre vonatkozó nemzetközi összehasonlító adatok a választási részvételhez képest jelentősebb szakadékot jeleznek a bázisdemokrácia vizsgált komponenseit illetően, másrészt itt még erőteljesebben hatnak a hierarchikus erőforrás-tényezők. Az összefüggések e tekintetben inkább elit, mint bázis jellegű participációs minta meglétére, de mindenképpen a civil társadalom gyengeségére utalnak a hazai terepen.

Noha az alapvizsgálat a média kérdéskörét csupán meghatározott keretek között, elsősorban a politikai tájékozódás vetületében vizsgálta, a téma megkerülhetetlen a politikai tagolódás körvonalainak feltérképezésekor. Voltaképpen már a tömbösődéssel foglalkozó tanulmány is érintette a kommunikációs orgánumok mint virtuális hálózatokként felfogható médiaközönségek generatív csomópontjainak szerepét. Gaszó Tibor tanulmánya viszont egy általánosabb kérdésfeltevésből indul ki, amennyiben a tömegkommunikációs eszközök normatív megfogalmazott demokratikus funkcióit (azaz, hogy biztosítani kell a választópolgárok kiegyensúlyozott, széles körű tájékozódását) a felvételtől körvonalazódó tájékozódási mintákkal szembeállítja. A bevont média, közelebről hírfogyasztási mutatók többváltozós elemzése egy nyolcelemű tipológiát, a közönség médiaváltozások és tartalmi orientáció szerinti szegmentálódását rajzolja ki. A hasonló kutatások eredményeivel egybecsengő módon, a legnépesebb csoportok a politikai tájékozódástól tartózkodó hírszegények, valamint a kereskedelmi televíziók többé-kevésbé szórakoztató jellegű hírműsorainak fogyasztói körül kerülnek ki. A nyomtatott sajtót és az elektronikus média specializált csatornáit is felölelő, minőségibb jellegű tájékozódás csupán kisebb csoportok sajátja. A korábbi írások mondandójához közvetlenül kapcsolódik, hogy lényegében ez utóbbi csoportok is a nagyobb politikai tömbök – illetve az azoknak megfelelő orgánumok – körül szerveződnek, és – a „mindenevők” kevésbé szelektív, tulajdonképpen válogatás nélkül fogyasztó csoportján kívül – statisztikailag szinte kimutathatatlan a minőségi tartalmakra fogékony, s egyben szélesebben orientálódó közönségszegmens. A szerző – a jelen kutatáson túlmenő médiaelemzési adatbázist is alapul véve – mindezt a médiastruktúra adott jellegével, a tartalmi folyam egészének belső arányai-val és tartalmi kiegyensúlyozottságának hiányaival hozza összefüggésbe.

Sok tekintetben ez utóbbi kérdéskörhöz kapcsolódik a kötetet záró tanulmány, Angelusz Róbert, Fábián Zoltán és Tardos Róbert munkája, amely a politikai tájékozódás és véleményirányítás összefüggéseit vizsgálja a digitális kultúra hazai térhódításának időszakában. Bár a kutatás az internethasználat magyarországi terjedésének még viszonylag korai, kevés felhasználót átfogó fázisát regisztrálhatta, annak vizsgálatára, hogy az új kommunikációs forma milyen szerepet játszik a tájékozódás és politikai véleményformálás folyamataiban, az elterjedtségnek már ez a szintje is lehetőséget adott. A felhasználási módok széles spektrumát átfogó elemzés egy olyan tipológia kialakítását eredményezte, amelynek egyik válfajaként a „közügy” típusú alkalmazás is megjelent, igaz, az internethasználókon belül is meglehetősen szűk lefedettséggel. A további elemzések során a tájékozódási szokások egy olyan átalakulása is kirajzolódott, ahol a hagyományos médiacentrikus informálódás mellett megjelent egy „kereső” jellegű orientáció, amelyben már központi szerepet kap az internet. Ez az orientáció különösen jellemző a közügy típusú internethasználatra. Ami a véleményirányítást, s ezen belül specifikusan a politikai befolyásolást illeti, az internet mint olyan önmagában nem gyakorol döntő hatást; azok azonban, akiknek a használati szokásaiban a közügyek viszonylag jelentős szerephez jutnak, a politikai kommunikációban, a véleményformálódás folyamataiban is nagyobb szerephez jutnak. Ez az informális civil aktivitás azon formái esetében is megnyilvánul, amelyeket a részvétellel foglalkozó tanulmány vizsgált részletesebben. Mindez a nyilvánosságnak egy olyan, viszonylag szűk, aktív rétegét körvonalazza, amelynél a kapcsolathálózati erőforrások, a közügyeket is magában foglaló kereső típusú tájékozódás és a politikai befolyás képessége egy koherens szindrómában fonódik egybe.

A kötet valamennyi szerzőjét kétségkívül áthatotta az a törekvés, hogy a politikai magatartás és a nagy szavazói tömbök kérdéskörét az aktuálpolitika leegyszerűsítő sémaiból kiragadva, a mögöttes szerveződésekbe, mechanizmusokba és dinamikákba is betekintést engedjen. Ez olyan kutatói eszköztárak használatát is igényelte, amelyek esetenként kihívást is jelenthetnek az olvasók számára. Ezzel együtt a szerzőgárda abban bízik, hogy a kötetben foglaltak nemcsak a szűkebb szakmai kör, hanem a politikai demokrácia és a közéleti nyilvánosság összefüggései iránt fogékony szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Budapest, 2005. március 24.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert